

РОЗДІЛ 8. ДОШКІЛЬНА ПЕДАГОГІКА

ВИХОВАННЯ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ У ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

EDUCATION OF SPIRITUAL VALUES OF PRESCHOOL CHILDREN BY MEANS OF FICTION

Стаття присвячена проблемі виховання духовних цінностей у дошкільників засобами художньої літератури. Означена проблема особливо актуальна у зв'язку з дедалі більшою агресивністю інформаційного середовища, яке пригнічує розвиток особистісних якостей, що визначають людську сутність, – здатність до співпереживання та співчуття, незалежного мислення та прийняття рішень, творчості та креативності. Проблема вивчення духовності та духовних цінностей була і залишається предметом уваги філософів психологів, педагогів.

У контексті сучасного розуміння духовності особливо важливою є дефініція духовного здоров'я як здатності зберігати та використовувати духовність, доброту та творчість. У статті розкрито сутність духовних цінностей дошкільного дитинства та їх формування у процесі цілеспрямованого виховного процесу. До духовних цінностей належать нормативні уявлення про добро і зло, а важливими цінностями, які необхідно виховувати під час дошкільного дитинства, є справедливість, повага до інших, готовність допомогти (альтруїзм), чуйність, вміння дружити та ін. Духовні цінності дошкільнят відображають не тільки ті переживання, які традиційно вважаються релігійними, але й ті, що впливають на процеси сприйняття та пізнання.

У статті також описуються методи та принципи роботи з художньою літературою, які сприяють розвитку внутрішньої діяльності, формуванню духовних цінностей у дошкільників. З-поміж методів розвитку внутрішньої діяльності виокремлюють: взаємозв'язок мистецтв в організації читання; власне розвиваючий потенціал художньої літератури та її використання як смислового фону не тільки для пізнавальної діяльності дошкільників, але також для осмислення дітьми взаємозв'язку духовного і матеріального світу і подій у ньому; реалізація екзистенційно-гуманістичного, духовно-орієнтованого підходу з урахуванням завдань морально-духовного розвитку дошкільників на основі продуманого алгоритму заняття. З-поміж принципів розвитку внутрішньої діяльності за змістом художніх визначено принципи доступності та наочності, «навіювання», актуалізації вітагенного досвіду, антропності.

Ключові слова: дошкільники, виховання, духовність, духовні цінності, духовне здоров'я, внутрішня діяльність, художня література.

The article is devoted to the problem of education of spiritual values in preschoolers by means of fiction. This problem becomes especially relevant in connection with the increasing aggressiveness of the information environment, which inhibits the development of personal qualities that define the human essence – the ability to empathize and empathize, independent thinking and decision-making, creativity and creativity. The problem of studying spirituality and spiritual values has been and remains the subject of attention of philosophers, psychologists, educators.

In the context of the modern understanding of spirituality, the definition of spiritual health as the ability to preserve and use spirituality, kindness and creativity is especially important. The article reveals the essence of the spiritual values of preschool childhood and their formation in the process of purposeful educational process. Spiritual values include normative notions of good and evil, and important values that must be nurtured during preschool are justice, respect for others, willingness to help (altruism), sensitivity, the ability to be friends and others. The spiritual values of preschoolers reflect not only those experiences that are traditionally considered religious, but also those that affect the processes of perception and cognition.

The article also describes the methods and principles of working with fiction, which contribute to the development of internal activities, formation of spiritual values in preschoolers. Among the methods of development of internal activity are: the interconnection of the arts in organization of reading; actually developing the potential of fiction and its use as a semantic background not only for the cognitive activity of preschoolers, but also for children's understanding of the interconnection between the spiritual and material world and events in it; implementation of an existential-humanistic, spiritually-oriented approach taking into account the tasks of moral and spiritual development of preschoolers on the basis of a well-thought-out lesson algorithm. Among the principles of development of internal activity on the content of art the principles of accessibility and clarity, "suggestion", actualization of vitagenic experience, anthropology are defined.

Key words: preschoolers, education, spirituality, spiritual values, spiritual health, internal activity, fiction.

УДК 372

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/40.49>

Капітонова Н.О.,

магістрант кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Монке О.С.,

докт. пед. наук, доцент, доцент кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Постановка проблеми у загальному вигляді.

За сучасних умов розвитку суспільства актуальними стають питання духовного розвитку особис-

тості. Саме тому в державних документах (Законах України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні)

однією з основ модернізації освіти, у тому числі дошкільної, є пріоритет піднесення морально-духовного рівня підростаючого покоління, а основним завданням виховання – виховання духовних цінностей, духовне здоров'я як домінуючий принцип у структурі особистості.

На жаль, агресивне інформаційне середовище пригнічує розвиток особистісних якостей, що визначають людську сутність, – здатність до співпереживання та співчуття, незалежного мислення та прийняття рішень, творчості та креативності. Згубний вплив на дітей чинять і недоліки освіти, оскільки вони особливо небезпечні у дошкільному віці, коли формуються моральні стандарти, здатність розрізняти «добро» і «зло», усвідомлюється духовна культура народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема духовності та духовних цінностей була предметом уваги філософів (С. Анісімов, М. Бердяєв, Л. Буєва, І. Ільїн, С. Кримський та ін.), психологів (І. Бех, М. Боришевський, С. Карпенко, С. Максименко, С. Рубінштейн, В. Франкл, Е. Фромм, Я. Юзвак), педагогів (Є. Бондаревська, Т. Власова, В. Долженко, В. Зенківський, О. Олексюк, О. Омельченко, В. Сергєєва, О. Сухомлинська та ін.). Вивчення системи цінностей людей відбувалося як у культурологічному (В. Андрущенко, Н. Чавчавадзе та ін.), так і в методологічному (І. Бичко, К. Мірне та ін.), соціальному (С. Попов, О. Ручка та ін.) напрямках. Виховання різних аспектів духовних цінностей у дошкільному віці розглядалося у педагогічних дослідженнях Л. Артемової, О. Барабаш, А. Богуш, І. Гармаш, О. Дронової, С. Козлова, О. Кононко, І. Кучинської, М. Мельничук, М. Роганової та ін.

Сучасні вчені підкреслюють значення естетичної культури для розвитку духовності людини (Б. Неменський, А. Семашко, Б. Юсов, Г. Шевченко). Психологи відзначають взаємозв'язок між духовним розвитком дитини та її емоціями, почуттями (Л. Виготський, А. Петровський, П. Якобсон). Педагоги вказують на особливу роль мистецтва у розвитку духовності особистості (О. Монке, Г. Шевченко та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні існує потреба в імплементації актуальних принципів і методів виховання духовних цінностей у дошкільників, зокрема засобами художньої літератури, у систему сучасної дошкільної освіти.

Метою статті є розкриття сутності проблеми виховання духовних цінностей дошкільників і аналіз новітніх методів роботи з художньою літературою в означеному контексті.

Виклад основного матеріалу. Насамперед визначимося з основними дефініціями статті. Так, духовне здоров'я особистості – це здатність зберігати та використовувати свою духовність, доброту та творчі здібності. Воно залежить від розкриття

духовного, морального потенціалу, свідомого прагнення людини реалізувати вищі якості особистості, прихильності до духовних цінностей [3].

В. Франкл зазначає: духовне у людині – це те, що протистоїть фізичному, соціальному і навіть психічному; воно по-справжньому вільне у нас, завжди може заперечувати проти біологічних інстинктів, соціальних імперативів і табу [6, с. 123].

І. Бех описує духовність як втілення у світогляді людини очікувань, прагнень, ідеалів, духу народу, нації, яке визначає напрямок особистих потреб, бажань і формує ставлення до відповідного життєвого вибору; духовність, на його думку, – це фундаментальна спадщина особистості, котра акумулює всю культуру людства [5, с. 390]. Проблема духовних цінностей займає одне з головних місць у психолого-педагогічній літературі, оскільки їх система є основою поведінки особистості [8]. Цінність – це, на думку О. Сухомлинської, утворення, засновані на почуттях людей, спрямованих на ідеал, до якого прагне людина. Цінності означають позитивне чи негативне значення будь-якого об'єкта, нормативну, оціночну сторону явищ [10, с. 14].

Цінності – це будь-який об'єкт чи об'єкт, життєво важливий для суб'єкта, групи, колективу, віку, етнічної належності та ціннісних пріоритетів, позитивне значення об'єктів навколишнього середовища для людини, що не визначається їх властивостями, їх залучення до сфери людського життя, інтересів і потреб, відносин у суспільстві [2]. До духовних цінностей належать нормативні уявлення про добро і зло, справедливість, чесність, ввічливість, чуйність, людські ідеали, норми, принципи життя. Важливими цінностями, які необхідно виховувати у дошкільному дитинстві, є справедливість, повага до інших, готовність допомогти (альтруїзм), чуйність, вміння дружити та ін. Виховна тактика щодо рівня розвитку духовних цінностей повинна полягати у «сходженні від конкретного до загального» [4, с. 14], тобто, як зазначає І. Бех, «повага до людства може бути вихована в дитини, якщо спочатку у неї формується це ставлення до близької їй людини» [4, с. 14].

Духовні цінності дошкільнят відображають не тільки ті переживання, які традиційно вважаються релігійними, але й ті, що впливають на процеси сприйняття та пізнання, на всю діяльність у дошкільному віці та на всі її функції, у яких загальний результат – оволодіння цінностями, вищими за звичайні, такими як морально-етичні, естетичні, гуманістичні.

Законом України «Про вищу освіту» визначено, що виховання – це планомірний, цілеспрямований педагогічний процес, який здійснюється у межах конкретизованої мети. Зміст виховання зумовлюється потребами часу, суспільними умовами, традиціями та загалом рівнем економіки, культури й освіти народу [1]. Одним із важливих принципів

виховання є віра у милосердя у різних формах діяльності: соціальній, сімейній та ін., тому виховання має бути системним, послідовним, покладеним на культуру окремого народу і всього людства водночас. Спостереження та висновки у різних галузях науки (філософії, педагогіці, психології) говорять про те, що загальнолюдської культури ніколи не існувало, навряд чи вона коли-небудь сформується. Культура завжди має відтінок національного, розкриває духовну сутність конкретного етносу, народу, нації. Слушними із цього приводу є думки українського педагога Софії Русової: «Національне виховання не виробляє у дитини подвійну хистку мораль, а сприяє формуванню міцної цілісної особистості» [9, с. 24]. Таким чином, національно-духовне виховання дитини програмує цілісну особистість, невіддільну від загальнолюдських духовних цінностей, які підносять її як національну культурну істоту на якісно новий, вищий рівень розвитку. Реалізація завдань щодо підвищення якості дошкільної освіти неможлива без роботи щодо систематичного та цілеспрямованого збагачення літературних знань дошкільнят, словникового запасу оцінки рідної мови й етичних категорій, виховання позитивних морально-етичних якостей, вміння оцінювати та висловлювати своє ставлення до навколишнього середовища та подій [6].

Під час занять педагог ставить такі пізнавальні завдання, які дитина цього віку ще не може поставити, але може усвідомити та засвоїти. Таким чином, у дитини формуються нові пізнавальні та виховні мотиви, тенденції порівнювати себе, свою поведінку та вчинки з однолітками, героями дитячих художніх творів, дорослими, тобто порівнювати результати своєї діяльності з вимогами, зразками, моделями, які пропонує дорослий. На цій основі згідно з дослідженнями (А. Богуш, Т. Доронова, Т. Комарова) у дітей формуються елементарні оціночні та контрольні дії. Оскільки навчальна діяльність дошкільника зберігає структуру навчальної діяльності учня і закінчується контролем та оцінкою процесу навчання на уроці та його результатів, це закладає основу для формування у дітей дошкільного віку оцінних дій у їх словесній формі – у формі оціночних та оціночно-етичних суджень [7].

Моральна поведінка характеризується не тільки діями, а й системою моральних звичок. Вони поряд із моральними переконаннями та почуттями є частиною системи внутрішніх регуляторів поведінки. Моральна звичка – це здатність вживати заходи не тільки без особливого контролю, але і через розвинену потребу в цій діяльності. Джон Локк також зауважив, що основну роль у вихованні відіграє формування моральних звичок, і не слід обтяжувати пам'ять дітей правилами, які негайно забуваються [2].

Визнання самоцінності дошкільного дитинства, розуміння цього періоду як першого етапу розвитку

особистості потребують перегляду методів педагогічної роботи з дітьми. На думку вчених (І. Бех, О. Кононко та ін.), вирішення проблеми вдосконалення духовності дітей не лише передбачає руйнування негативних поведінкових стереотипів, але й потребує гармонізації відносин між людиною та світом, яка визначається як суб'єктивними, так і об'єктивними умовами виховного процесу [10].

У психології формування духовних цінностей звертається до розвитку внутрішньої діяльності дитини. У контексті формування духовних цінностей дошкільнят також зазначається про одушевлення сприйняття дитиною художнього твору. Так, І. Бех вказує, що дитина «повинна вносити у будь-який навчальний матеріал матерію духу – власної духовності: діяльній любові, сумлінності, безкорисливості, справедливості, вірності, великодушності, милосердя, чесності і т. ін.» [5, с. 15]. Таким чином, щодо розвитку внутрішньої діяльності у контексті формування духовних цінностей дошкільнят завданням педагога є «научіння або підведення дитини до одухотворення знань про навколишній світ, які сприймаються нею із художньої літератури» [8, с. 320].

У такому контексті сприйняття художнього твору виокремлюють допоміжні принципи та методи, що мають на меті стимулювати внутрішню діяльність дитини. Так, у дисертації О. Монке виокремлено такі методи розвитку внутрішньої діяльності: взаємозв'язок мистецтв в організації читання; власне розвиваючий потенціал художньої літератури та її використання як смислового фону не тільки для пізнавальної діяльності дошкільників, але також для осмислення дітьми взаємозв'язку духовного і матеріального світу і подій у ньому; реалізація екзистенційно-гуманістичного, духовно-орієнтованого підходу з урахуванням завдань морально-духовного розвитку дошкільників на основі продуманого алгоритму заняття [8, с. 320–321].

3-поміж *принципів* розвитку внутрішньої діяльності за змістом художніх визначено принципи доступності та наочності, «навіювання», актуалізації вітагенного досвіду, антропності [8, с. 321–323].

Означені принципи пояснюють дітям через твори художньої літератури такі закони духовного існування, як «закон бумерангу», «ефект метелика» і т. ін. Так, наприклад, «ефект метелика», тобто пояснення дітям того, що все у цьому світі взаємопов'язане, можливе завдяки казці братів Грімм «Вошка і Блошка», де опік персонажа казки у підсумку призводить до всесвітнього потопу.

У казках зі збірки О. Монке «Казки для Андрійка!» («Вирішуй сам!», «Солдатик») діти можуть самі ставати режисерами: «залежно від того, яку дію обирає дитина для головного героя, змінюється сторінка, на якій історія триває. Можливостей вибору є багато, а отже, і варіантів про-

довження історії теж. У казці з одним початком може бути кілька результатів. Із плином часу дитина згадає про книжку і задумается, що у житті виходить так само. Будь-яка, навіть найменша подія, будь-яке рішення і будь-яка фраза змінюють (кардинально або не значною мірою) хід усього подальшого життя, а, можливо, навіть долю людства» [8, с. 324–325].

У казці Сельми Лагерлеф «Чудесна мандрівка Нільса Гольгерсона з дикими гусьми», де головним помічником Нільса був саме Метелик, показано сутність причинно-наслідкових зв'язків на прикладі трансформації Нільса залежно від його вчинків.

З метою формування духовних цінностей у дошкільників можна використовувати такі *методи* та *принципи* роботи із художньою літературою [8, с. 326–336]. Принципами застосування методу «використання розвиваючого потенціалу художньої літератури» є «урахування самоцінного значення художніх творів для морально-духовного розвитку дітей; підбір конкретних художніх текстів, виходячи з їх морального і духовно-розвивального потенціалів, відповідно до особливостей дітей групи, і з тим, щоб діти побачили у книзі джерело задоволення своїх пізнавальних, морально-духовних інтересів щодо навколишнього світу; використання, крім звичних жанрів (поезії, казки, оповідання), великих літературних форм – авторських казкових і реалістичних повістей, а також циклів оповідань і казок із наскрізним головним героєм, що створюють цілісну картину подій, які відбуваються з персонажами, тимчасово-причинних зв'язків залежно від поведінки персонажів, обставин, що змінюються, внутрішніх психологічних мотивів; використання сукупності художніх текстів, спеціально відібраних з урахуванням їх структури (художньої форми) та змістовно-сміслового наповнення; використання художньої літератури як смислового фону і стимулу для продуктивної пізнавально-дослідницької діяльності, гри, що проводить аналогії між подіями, які відбуваються із персонажами, їхніми переживаннями, роздумами та власною діяльністю дітей» [8, с. 326–336]. У межах *реалізації духовно-орієнтованого підходу у морально-духовному вихованні дошкільників засобами художньої літератури* варто застосовувати такі *прийоми*, як «аналіз сутності морально-духовних імперативів (або морально-духовного імперативу (установки); читання художнього твору з подальшим обговоренням; організація «проживання» й осмислення дітьми морально-духовного імперативу; узагальнююча бесіда [8, с. 326–336].

Висновки. Таким чином, проблема формування духовних цінностей у змісті дошкільної освіти звернена до потреб, турбот, зусиль дитини, її намірів. Її реалізація пов'язана з потребами суспільства, привласненням загальнолюдських ідеалів і цінностей. Усі досягнення духовного розвитку людства у системі освіти (наука, культура, мистецтво) перетворюються із предмета дослідження на складову частину освітньої діяльності ЗДО, що визначає мету, зміст освіти, її форми. Дошкільна освіта як перша сходинка у цілісній системі освіти є основою цілеспрямованого та всебічного розвитку особистості. Саме тому одним із провідних її завдань є збагачення культурно-освітнього потенціалу народу починаючи з дошкільного дитинства, формування основ ціннісної системи дитини, виховання духовної культури, сприяння якісно новому розвитку суспільства загалом.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про вищу освіту : Закон України від 01 липня 2014 р. № 1556-VII. Дата оновлення: 28.09.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 15.02.2021).
2. Артюхова І.С. Ценности и воспитание. *Педагогика*. 1999. № 4. С. 36–46.
3. Богданець-Білокаленко Н. Роль художньої літератури в формуванні національних цінностей дитини. URL: www.nbu.gov.ua/portal/Soc...8/6.pdf (дата звернення 20.03.21)
4. Бех І.Д. Виховання особистості. Особисто орієнтований підхід: науково-практичні засади. Київ : Либідь, 2003. 280 с.
5. Бех І.Д. Проблеми загальної та педагогічної психології. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. XI, Київ, 2009. С. 21–23.
6. Варій М.Й. Загальна психологія. Київ, 2009. 617 с.
7. Монке О.С. А.М. Богуш про місце оцінки і оцінних суджень у мовленнєвому розвитку дітей. URL: <http://www.lips.zp.ua/states/267-120032.html> (дата звернення 20.03.21).
8. Монке О. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх вихователів до морально-духовного виховання дошкільників засобами художньої літератури : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.08. Київ, 2020. 537 с.
9. Русова С.Ф. Вибрані твори. Київ : Освіта, 1996. С. 109–114.
10. Специальная педагогика : учебное пособие / под ред. Н.М. Назоровой. Москва : Издательский центр «Академия», 2000. 304 с.